

blikowana na podstawie rozprawy doktorskiej *Ewolucja elity władzy centralnej w Rosji w latach 2000–2008*.

Autor podkreśla, że wybór tematu wynikał z „przekonania o kluczowym znaczeniu elity w procesie transformacji i konsolidacji systemu politycznego Rosji” (s. 19) a cel, jaki sobie postawił – weryfikację tezy o reintegracji elity władzy centralnej w Rosji w latach 2000–2008 w wyniku jej częściowej nomenklaturyzacji, a nie jak często się uważa militaryzacji w sposób interesujący udokumentował i uargumentował.

Po analizie teorii elit i paradygmatów elit (rozdzielenie pomiędzy teorią a paradygmatem opiera Autor o założenie, że teoria „składa się z weryfikowalnych propozycji dotyczących relacji pomiędzy różnymi typami elit oraz ważnymi rezultatami procesu politycznego i społecznego” a paradygmat „zawiera w sobie nieweryfikowalne meta-teoretyczne zasady i założenia, które tworzą odrębny sposób postrzegania władzy i społeczeństwa” – s. 31). Autor przyjął funkcjonalno-pozycyjną definicję elity uznając, że o przynależności do niej decyduje zajmowana pozycja, która umożliwia uczestnictwo w procesie decyzyjnym i kontrolę – bezpośrednio lub pośrednio – nad strategicznymi zasobami administracyjnymi państwa. Natomiast w zakresie podziału elity przedstawił autorską koncepcję jej podziału organizacyjnego (wykorzystując ustalenia badawcze m.in. Olgi Krysztanowskiej, Davida Lane’a, Nadeжды Łapiny i Stephen’a White’a) (zob. s. 35–36,

► Tadeusz Dmochowski (rec.), Jarosław Ćwiek-Karpowicz, *Rosyjska elita władzy centralnej w latach 2000–2008*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2011, ss. 379.

Monografia doktora Jarosława Ćwieka-Karpowicza jest trzecim tomem wydanym w ramach kierowanej przez profesora Tadeusza Bodio serii „Władza, przywództwo, elity”. Została ona opu-

21–22) dzieląc ją na dwa poziomy funkcjonowania (federalny i regionalny) oraz dwa obszary: szerszy (elita polityczna) i węższy (elita władzy). Wierzchołek rosyjskiej elity stanowią członkowie elity władzy federalnej i regionalnej, nazwanej przez autora elitą władzy centralnej (a przez innych autorów kierownictwem kremłowskim, super- czy też top- elitą) (s. 37–39, 22). Podział strukturalny elity w Rosji został przejrzysto przedstawiony na rysunku 1 na s. 40.

Książka podzielona jest na pięć rozdziałów, zakończonych zwięzłymi wnioskami. Wzbogacają ją aneksy (I. Kalendarium wydarzeń 2000–2008; II. Skład osobowy elity władzy centralnej; III. Biografie członków elity władzy centralnej), starannie zebrana bibliografia oraz indeks osobowy.

W rozdziale pierwszym autor przeprowadził analizę teoretyczną i metodologiczną omawianej problematyki. Wyzначył obszar badań i zdefiniował siatkę pojęć oraz przedstawił stań badań nad problemem elit w ZSRR i Rosji. Ponadto ukazał istniejące zależności pomiędzy rodzajem elit i funkcjonowaniem systemu politycznego, rolę elity w inicjowaniu i prowadzeniu przemian ustrojowych oraz funkcje ustrojowe elity w systemach demokratycznych.

Wnioskiem jaki narzucił się autorowi po dokonaniu analizy jest, iż „współczesną elitę rosyjską z trudem można przyporządkować do którejś z typologii elit wypracowanych przez zachodnich badaczy” (s. 80), ze względu na jej „silne zintegrowanie ... wokół niepisanych za-

sad gry politycznej, przy jednoczesnym pluralistycznym układzie instytucjonalnym i stosunkowo otwartej rekrutacji” (s. 80), przy czym charakterystyczna jest centralizacja i hierarchizacja struktur władzy w Rosji (dominacja powiązań pionowych a nie poziomych, brak zjawiska „władzy sieci”) oraz ich większa zależność od relacji personalnych aniżeli od zasad gry politycznej.

Rozdział drugi poświęcił autor dziedzictwu nomenklaturowemu i transformacyjnym elitom władzy centralnej. Przedstawił w nim genezę i istotę radzieckiej nomenklatury oraz historyczne uwarunkowania procesu kształtowania się rosyjskiej elity. Od wskazania przyczyn upadku nomenklatury radzieckiej, poprzez ukazanie procesu tworzenia się nowej elity rosyjskiej w ramach nomenklatury radzieckiej, w warunkach równoległego procesu jej politycznej polaryzacji, a następnie próby ponownej integracji silnie podzielonej elity, jakie podejmowano w drugim okresie rządów prezydenta Jelcyna.

Nomenklatura postrzegana jest za Michaiłem Wosleńskim jako spis najważniejszych stanowisk w państwie ob-sadzanych na podstawie decyzji komitetów partyjnych odpowiedniego szczebla oraz zajmujących je osób, przy czym od biurokracji różni ją możliwość ingerencji wyższych szczebli w decyzje niższych szczebli oraz niemożność kumulowania przywilejów i przekazywania ich następcom (dziedziczenia) (s. 83–84).

W rozdziale trzecim wskazano czynniki powodujące proces reintegra-

cji i konsolidacji elity władzy centralnej w analizowanych latach (powiązania środowiskowe; podporządkowywanie sfer biznesowych władzy politycznej, ograniczanie pluralizmu politycznego przez Putina, czynniki administracyjno-instytucjonalne – reforma federalnego i regionalnego aparatu władzy wykonawczej i zmiany w służbach specjalnych).

Rozdział czwarty ukazuje charakterystykę społeczno-demograficzną elity, mechanizmy rekrutacji członków, wewnętrzną cyrkulację członków elity (zmiany pozycji), główne frakcje i grupy interesów.

Rozdział piąty poświęcony jest ukazaniu ewolucji postaw elit władzy centralnej wobec podstawowych problemów politycznych i gospodarczych – programu Putina, stosunku do demokracji, modernizacji społeczno-gospodarczej, wizji stosunków międzynarodowych.

Specyfikę rosyjskiej transformacji i konsolidacji systemowej w analizowanym przez autora okresie (2000–2008) stanowi reintegracja elity władzy centralnej „w wyniku jej nomenklaturyzacji”, opierającej się na doświadczeniach unikatowej pozycji nomenklatury partyjnej (partyjno-państwowej) w ZSRR, w związku z czym wiele zachodnich teorii elit staje się mało przydatnych dla analizy procesów przemian w łonie radzieckiej i rosyjskiej elity.

Proces nomenklaturyzacji z kolei przebiegał według autora w oderwaniu od ciągłości personalnej między nomenklaturą gorbaczowowską a putinowską elitą. Natomiast elementem ciągłości było przy-

jęcie radzieckich rozwiązań kadrowych i instytucjonalnych oraz zastosowanie ich w nowych warunkach ustrojowych.

Jako koronny przykład tej ciągłości uznaje autor hierarchiczną strukturę władzy z wiodącą rolą – w przypadku ZSRR Biura Politycznego (BP) Komitetu Centralnego KPZR i w przypadku Federacji Rosyjskiej – Rady Bezpieczeństwa, a także spis nomenklatury (ZSRR) i rezerwy kadrowej (FR).

Autor w centrum elity putinowskiej Rosji umieszcza Radę Bezpieczeństwa i odwołując się do analogii stawia ją na tym samym poziomie co radzieckie Biuro Polityczne. Nie kwestionując trafności tej analogii zauważyć należy, iż pomiędzy obu tymi organami istniały pewne różnice, zwłaszcza odnośnie ich formowania i kompetencji. Biuro Polityczne formowało się i było uzupełniane (kooptacja) na drodze autorytarnej decyzji przywódcy lub oligarchicznego konsensusu (uzyskującego formalną akceptację ze strony „przyklepującego” decyzję poprzez głosowanie Komitetu Centralnego) i było faktycznym i jedynym źródłem władzy w ZSRR, gdzie aktualny przywódca musiał lawirować i utrzymywać równowagę jedynie pomiędzy poszczególnymi ugrupowaniami i grupami ideowymi w BP i KC.

Natomiast w FR to prezydent jednoosobowo „tworzy i przewodniczy Radzie Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, której status określa ustawa federalna”¹. Nie ma więc tutaj – chociaż-

---

¹ Artykuł 83, punkt „ж) формирует и возглавляет Совет Безопасности

by tylko formalnego elementu wyboru i akceptacji². Jest natomiast mniej istotny przy powoływaniu Biura Politycznego element wchodzenia do RB (od 2004 r. nie tyle z urzędu, co ze względu na piastowaną funkcję) najwyższych przedstawicieli administracji państwowej. BP to dominacja partii nad pań-

---

Российской Федерации, статус которого определяется федеральным законом” – Статья 83, Конституция Российской Федерации. Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года, <http://www.scrf.gov.ru/documents/4.html>, dostęp 20.03.2012.

² Pierwotnie (1992–1993) zgodnie z Ustawą o bezpieczeństwie z 5 marca 1992 r. do RB wchodził z urzędu wiceprezydent FR, pierwszy zastępca przewodniczącego Rady Najwyższej (RN) FR, premier. Sekretarz RB, mianowany przez prezydenta, musiał być zatwierdzony przez RN FR. Członkami RB mogli być kierownicy federalnych ministerstw i resortów: gospodarki i finansów, spraw zagranicznych, sprawiedliwości, obrony, bezpieczeństwa, spraw wewnętrznych, ekologii i bogactw naturalnych, ochrony zdrowia, służby wywiadu zagranicznego, a także inne osoby urzędowe, wyznaczone przez prezydenta za zgodą RN FR. Jeszcze w 1992 r. uzupełniono, iż „w posiedzeniach RB bierze udział przewodniczący RN FR lub w jego imieniu zastępca przewodniczącego”. Wszystkie te zapisy zostały usunięte na mocy dekretu Jelcyna z 24 grudnia 1993 r. (Указ Президента РФ от 24.12.1993 N 2288 „О мерах по приведению законодательства Российской Федерации в соответствие с Конституцией Российской Федерации”, [w:] „Собрание актов Президента и Правительства РФ”, 27.12.1993, N 52, st. 5086; „Российские вести”, N 7, 12.01.1994; „Российская газета”, N 8, 14.01.1994, N 11, 19.01.1994).

stwem, RB zaś prezydenta nad państwem i partiami.

Ustawą regulującą zadania i skład Rady Bezpieczeństwa w omawianym okresie była Ustawa o bezpieczeństwie z 1992 roku³ (rozdział III). Zgodnie z nią RB odpowiadała za przygotowywanie decyzji prezydenta w dziedzinie zapewnienia bezpieczeństwa. Rozpatrywała problemy polityki wewnętrznej i zagranicznej FR w dziedzinie zapewnienia bezpieczeństwa, strategiczne problemy bezpieczeństwa państwowego, ekonomicznego, społecznego, obronnego, informacyjnego, ekologicznego i innych rodzajów bezpieczeństwa, ochrony zdrowia ludności, prognozowania, zapobiegania sytuacjom nadzwyczajnym i przeciwdziałania ich następstw, zapewnienia stabilności i porządku prawnego (art. 13).

Podstawowymi zadaniami Rady Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej były: określenie życiowo ważnych interesów jednostki, społeczeństwa i państwa i ujawnienie wewnętrznych i zewnętrznych zagrożeń dla obiektów bezpieczeństwa; opracowanie podstawowych kierunków strategii zapewnienia bezpieczeństwa FR i organizacja przygo-

---

³ Закон РФ от 05.03.1992 N 2446-1 „О безопасности”, [w:] „Ведомости СНД и ВС РФ”, 09.04.1992, N 15, ст. 769; „Российская газета”, N 103, 06.05.1992. Wejście w życie redakcji – 09.04.1992. Koniec działania redakcji – 24.12.1992. Utraciła moc w związku z przyjęciem ustawy z 2010 r. (Федеральный закон от 28.12.2010 N 390-ФЗ), która weszła w życie z dniem opublikowania (opublikowana w „Российской газете” z 29.12.2010).

towywania federalnych programów jej zapewnienia; przygotowywanie rekomendacji dla prezydenta dla podjęcia decyzji w sprawach wewnętrznej i zagranicznej polityki w sferze zapewnienia bezpieczeństwa jednostki, społeczeństwa i państwa; przygotowywanie operatywnych decyzji dla zapobiegania sytuacjom nadzwyczajnym, które mogą pociągnąć za sobą istotne społeczno-polityczne, ekonomiczne, wojenne, ekologiczne i inne następstwa, i dla organizacji ich likwidacji; przygotowywanie propozycji dla prezydenta o wprowadzeniu, przedłużeniu albo zniesieniu stanu wyjątkowego; opracowanie propozycji o koordynacji działalności organów władzy wykonawczej w procesie realizacji podjętych decyzji w dziedzinie zapewnienia bezpieczeństwa i ocena ich wydajności; doskonalenie systemu zapewnienia bezpieczeństwa poprzez opracowanie propozycji o reformowaniu istniejących lub stworzeniu nowych organów, zapewniających bezpieczeństwo jednostki, społeczeństwa i państwa (art. 15).

Funkcjonalnie zatem autor słusznie zauważył podobieństwa pomiędzy pozycją BP i RB w strukturach politycznych ZSRR i FR.

Jej przewodniczącym z urzędu był prezydent a w jej skład wchodził również: sekretarz (będący jednocześnie stałym członkiem RB), stali członkowie i członkowie RB (art. 14 Ustawy o bezpieczeństwie). Skład grupy stałych członków (w różnych okresach przed 2008 r.) ulegał zmianom zarówno w związku ze zmianami konstytucyjnymi, jak i z odejściem od zasady włącza-

nia do niej osób piastujących najwyższe funkcje państwowe z urzędu⁴.

Podobnie jak w przypadku BP, w zależności od treści rozpatrywanego problemu RB mogła zaprosić do udziału w posiedzeniach także i inne osoby na prawach konsultantów. Przy rozpatrywaniu problemów zapewnienia bezpieczeństwa na terytoriach republik wchodzących w skład FR, krajów, obwodów, obwodów autonomicznych i okręgów autonomicznych dla udziału w pracy RB zaprasza się ich pełnomocnych przedstawicieli, a także przewodniczącego państwowego komitetu Federacji Rosyjskiej do spraw polityki narodowościowej.

W 2007 r. wprowadzono do ustawy o bezpieczeństwie nowy akapit zakazujący sekretarzowi RB wchodzenia do organów administracyjnych, kuratorskich, rad nadzorczych oraz innych organów zagranicznych niekomercyjnych organizacji pozarządowych i działających na terytorium FR ich strukturalnych odga-

---

⁴ Указ Президента РФ от 07.06.2004 N 726 „Об утверждении положений о Совете Безопасности Российской Федерации и аппарате Совета Безопасности Российской Федерации, а также об изменении и признании утратившими силу отдельных актов Президента Российской Федерации”, [w:] „Собрание законодательства РФ”, 14.06.2004, N 24, ст. 2392. W punkcie 5 przepisów o RB wymieniano jedynie przewodniczącego, sekretarza, stałych członków i członków RB („постоянные члены Совета Безопасности и члены Совета Безопасности, включаемые в состав Совета Безопасности и исключаемые из него Президентом Российской Федерации по представлению Секретаря Совета Безопасности”).

łężeń, o ile nie przewidują tego umowy międzynarodowe FR albo ustawodawstwo FR. Sekretarz RB nie miał również prawa łączyć swojej podstawowej działalności z inną opłacaną działalnością, finansowaną wyłącznie ze środków obcych państw, organizacji międzynarodowych i zagranicznych lub obywateli innych państw i osób bez obywatelstwa, o ile nie przewidywały tego umowy międzynarodowe FR albo ustawodawstwo FR⁵.

Podobnie jak w BP stali członkowie RB posiadali równe prawa przy podejmowaniu decyzji, a członkowie RB (jak kandydaci na członka BP) prawo głosu doradczego. Decyzje podejmowane są przez stałych członków zwykłą większością głosów i nabierają mocy po zatwierdzeniu przez przewodniczącego RB. Decyzje RB w kwestiach zapewnienia bezpieczeństwa formułowane były w postaci dekretów prezydenta (art. 16 Ustawy o bezpieczeństwie).

Autor wyróżnia cztery etapy integracji elity w tym okresie: 1) pojełcynowski (2000–2003) – wprowadzanie na stanowiska najbliższych współpracowników z Petersburga i eliminowanie głównych przeciwników; 2) przełomu (2003–2004)

– zakończenie wymiany elity władzy centralnej; 3) zasadniczy (2004–2007) całkowite podporządkowanie elity władzy centralnej prezydentowi w okresie światowej koniunktury na surowce energetyczne; 4) schyłkowy (2007–2008) – intensyfikacja walki wewnątrz elity władzy centralnej w związku z nadchodzącymi zmianami na stanowisku prezydenta, co spowodowało znaczące zmiany w elicie.

Analizując elitę władzy centralnej autor doszedł do wniosku, iż elita putińska ma więcej społeczno-demograficznych cech wspólnych z elitą okresu breżniewowsko-gorbaczowowskiego (lata 70.–80. XX w.) niż z elitą okresu jelicynowskiego, a to przez: pochodzenie z małych miejscowości i z Petersburga, a nie z Moskwy, wykształcenie techniczne a nie humanistyczne, spowolnienie rotacji elity na rzecz jej ustabilizowania oraz odgórną rekrutację elit poprzez wyznaczanie osób do awansu.

Ćwiek-Karpowicz nie podziela szeroko rozpowszechnionej tezy o dominacji przedstawicieli służb specjalnych w okresie rządów Putina, rozsądnie zauważając, że chociaż są one reprezentowane, to zjawisko to nie nabrało rozmiarów większych niż w okresie prezydentury Jelcyna.

Do podstawowych elementów integrujących rosyjską elitę władzy centralnej zalicza m.in. styl polityki kadrowej Putina charakteryzujący się brakiem spektakularnych dymisji oraz unifikację poglądów politycznych elity wynikającą z przekonania Putina o zgubnym wpływie ideologii na Rosję, co powodowało odsuwanie przezeń z elity władzy

⁵ Федеральный закон от 02.03.2007 N 24-ФЗ „О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части уточнения требований к лицам, замещающим государственные или муниципальные должности, а также должности государственной или муниципальной службы”, [w:] „Собрание законодательства РФ”, 05.03.2007, N 10, ст. 1151.

centralnej „polityków ideologicznych” i skutkiem czego stało się odideologizowanie polityki, jej „pragmatyzacja” oraz kierowanie się rachunkiem strat i zysków, przy realistycznym podejściu do możliwości politycznych, gospodarczych i militarnych Rosji. Bez wątplenia reintegracji elity sprzyjał również brak sytuacji kryzysowych na świecie (do 2008 r.) oraz zorganizowane następstwo na urządzie prezydenta.

Odideologizowanie polityki sprzyjało osiągnięciu konsensusu odnośnie celów polityki wewnętrznej i zagranicznej oraz zasad sprawowania władzy, czemu sprzyjało odejście od naśladowania wzorców zachodnich i klęska opcji „atlantyckiej” oraz powszechne opowiadanie się członków elity za specyficzną, odmienną od istniejących na świecie wzorców, drogą rozwoju Rosji. Nastąpiło również zewnętrzne wyciszenie sporów w łonie elity i staranie o nieprzenikanie informacji o nich do świata zewnętrznego, a także sprawowanie przez Putina skutecznej kontroli i efektywne przeciwdziałanie możliwościom formowania się konkurencyjnych grup wewnątrz elity.

Podstawową słabość reintegrującej się elity dostrzega autor w braku przejrzystych i demokratycznych mechanizmów jej wyłaniania (s. 273). Wydaje się, że udokumentowany przez Autora proces reintegracji elity może ulec zahamowaniu, a ona sama może ponownie rozpaść się na grupy interesów i frakcje ideowe, jeśli zabraknie sprawnego przywódcy stanowiącego de facto podstawowy zwornik jej spójności. Putin (tan-

dem Putin–Miedwiediew) wypracował sobie bowiem pozycję – nie tylko formalną – arbitra i ostatecznego decydenta, którego zdanie w łonie elity jest rozstrzygające. Na zewnątrz jednak, poza „spacyfikowaną” elitą władzy centralnej narasta opór przeciwko jego stylowi sprawowania rządów i proponowanej drodze rozwoju Rosji, a władza musi coraz częściej sięgać po środki administracyjne i policyjne dla poskromienia i zwalczania opozycji, co stanowi istotny element destabilizujący „uporządkowaną” rosyjską scenę polityczną i może stać się zarzewiem opozycji również w ramach reintegrującego się obozu władzy.

Monografia Jarosława Ćwiek-Karpowicza jest pracą wartościową, dojrzałą i istotną w podejmowanym temacie. Zapełnia ona lukę w polskiej literaturze przedmiotu i nie może być pominięta w rozważaniach nad transformacją systemową w Rosji oraz w dalszych badaniach nad rosyjską elitą polityczną.

Tadeusz Dmochowski